

ŞƏRQ MINİATÜRLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏT TARİXİNDƏ ROLU

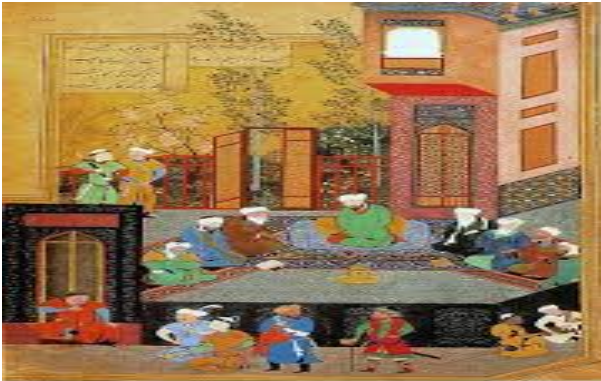
Açar sözlər: rəsm, miniatür, rəssam, Şərq, orta əsr, incəsənət.

Ключевые слова: живопись, миниатюра, художник, восток, середине века, искусство.

Key words: painting, miniature, artist, east, medieval, art.

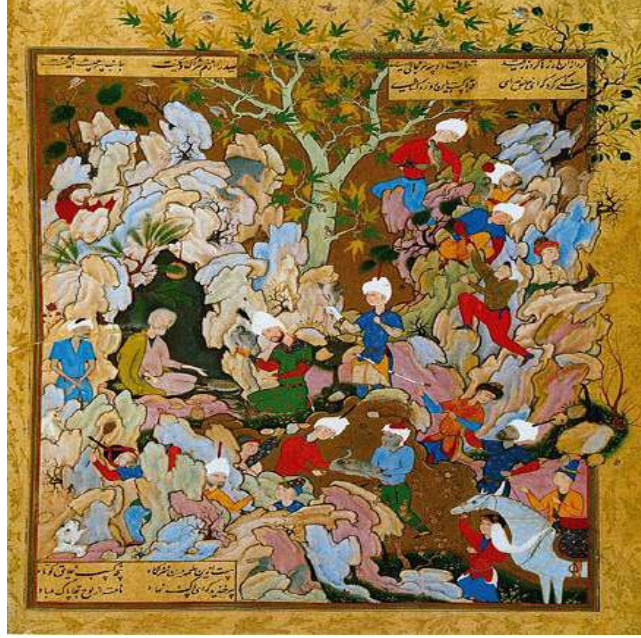
Orta Şərq ölkələrində bədii mirasın ən gözəl səyfələrini əl ilə yazılmış kitablar tutmuşdur. Şərq miniatürünün nə kimi xüsusiyyətləri var idi? -Aleksentsev ən yaxşı bu suala cavab vermişdir. Şərq miniatürünün dünyası uydurulmuş reallığın və simvolikanın uyğunluğudur. Buradakı bütün obrazlar həyatın dolu sevinclərini əks etdirir. Məhz orta əsr Azərbaycan təsviri sənətinə dünya şöhrəti qazandıran miniatür sənətimiz olmuşdur. Şərq miniatürünün təsviri sənət tarixində böyük rolu var. Ən qədim nümunələrinə XIII əsrdən başlayaraq Təbriz miniatür məktəbi də daxil olmaqla biz bunlara nəzər yetirsək bunu açıq-aşkar görürük. Əsrlər boyu islam dini insan təsvirini qadağan etməsinə baxmayaraq, Azərbaycan rəssamları dünya incəsənətinin qızıl fonduna daxil olan dəyərli əsərlər yaratmışlar. Azərbaycan miniatürü Yaxın və Orta Şərq xalqlarının incəsənəti tarixinin ən maraqlı səhifələrindən birini təşkil edir. Şərq xalqlarının miniatür sənəti klassik Şərq poeziyası ilə əlaqədə olmuşdur. Şərq poeziyası müsəlman Şərqinin miniatür sənəti üçün tükənməz mənbə olmuşdur. Aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdurki, Şərqdə miniatür təsvirləri Xoyda, Mağarada, Təbrizdə yaradılmışdır. Şərq miniatür nümunələri öz orijinallığı ilə diqqəti çəkir. Bir çox şairlərin əsərlərinə illüstrasiyalar çəkilmiş və onlar murakka halında toplanaraq dövrümüzdə qədər gəlib çıxmışdır. Şərqdə kitab sənətinin ilk nümunələrindən biri "Vərqa və Gülşah" əsəri idi. Daha sonralar yeni miniatür nümunələri yaranmış, yeni məktəblər formalaşmışdır. Aparılan araşdırmalar nəticəsində bütün miniatür nümunələri bir yerə toplanaraq müzakirə edilmiş, bəzi hissələri tamamilə yenidən qurularaq tədqiq olunmuşdur. Miniatür məktəblərindən təkcə Təbriz məktəbi deyil, eyni zamanda Herat, İsfahan, Şiraz və digər məktəblərdə tədqiq olunmuşdur. Azərbaycan tədqiqatçılarının qarşısında bir çox məsələlər dururdu. Lakin, Azərbaycan sənətsünaslığının müasir dövrü üçün əhəmiyyətli və aktual olan məsələlər bizi ilk addımı atmağa vadar edir. Orta əsrlərin ayrı-ayrı Şərq təsviri sənət məktəblərinin üstünlüklərinə toxunmaq lazımdır. Orta əsr miniatürü kimi janrı müxtəlif bədii əlyazma istehsalı mərkəzlərində inkişaf edirdi. Təkcə miniatür Azərbaycanda deyil, digər ölkələrdə də yayılmışdır. Azərbaycanla yanaşı, Avropa tədqiqatçıları da miniatür sənətinə geniş yer vermişdir. F.R. Martinin əsərlərindən başlayaraq, Şərq təsviri sənətinin rəngarəng və zəngin mənzərəsini yalnız təkcə İran məktəbi kimi qələmə verir. Ümumiyyətlə Orta əsrlər Şərq təsviri sənətinin müxtəlif məktəblərini araşdırdıqda, belə nəticəyə gəlmək olurki, onları bir-birinə yaxınlaşdıran məhz vahid təsvir üsullarına malik olmalarıdır. Əsasən faktiki materiallar əsasında, yaranma tarixinin müəyyən edilməsi ilə, süjet xətlərinin ətraflı öyrənilməsi və s. kimi amillər yerli məktəblərin hər birində miniatürünün aşkarlanmasıdır. Bu məktəblərin hər birinə nəzər yetirdikdə tarixi baxımından üslub dəyişkənliyinin ortaya çıxdığı məlum olur. Təbriz miniatür məktəbinə baxdıqda ilk mərhələsi Cəlarilərin hakimiyyəti dövrünə aid edilir, digəri isə XVI əsrin I yarısına aid olur. Bu dövrlər arasında miniatürlərə nəzər yetirdikdə fərqlər gözə çarpır.

Miniatür qəhrəmanlarının daxili aləmini rəssamlar vermirdilər. Bəzən onların jestlərindən, hərəkətlərindən onların nə demək istədiyini, təsvirin mənasını izah edirdilər. Ümumiyyətlə miniatür şərti olurdu, orada gerçək məkan yox idi. Daha çox dekorativliyə və rəngarəngliyə önəm verirdilər. Çiçək, ağac təsvirlərinə geniş yer verilirdi.

Biz təsvirlərdəki insan geyimlərində həm rəngarəngliyi, həm də ornamentallığı görürük.

Ornamentlərdə şərq elementlərindən də geniş istifadə olunurdu. Orta əsrlərin Şərq miniatürlərinə baxdıqda təsvirin səthlik xüsusiyyəti daşdığından şahidi oluruq. Perspektivlər kiçildir və işıq-kölgə burada öz ifadəsini tapmırdı. Burada cizgilər əsas rol oynayır. Təkcə cizgi deyil, eyni zamanda boyada əhəmiyyətli yer tuturdu. Boyalar vasitəsi ilə bəzən süjetin ən əhəmiyyətli məqamları nəzərə çarpırdı. Boyalar miniatürdə mənəni bir növ göstərirdi. Burada bayram hissiyatı, soyuq və hərərətli çalarların növbələşməsi və s. xüsusi ilə qiymətləndirilirdi.

Bəzən boyalar hiss və həyəcanı belə ifadə edirdi. Ritmdə Şərq miniatürlərində özünəməxsus yer tutur. Beləki biz əsasən hər b səhnələrinə nəzər yetirdikdə gərgin kontur cizgilərinin necə ritm yaratmasını görürük. Əsasən də Təbriz miniatürlərinin çiçəklənmə dövründə ritm özünəməxsus yer tutmuşdur. Miniatür sənətinin müstəqil hüquq qazanması kimi mühüm məsələ məhz Təbriz miniatürlərində öz yerini tapdı.

Şərq miniatürlərini belə nə ovsunlayırdı? -Bu kimi ritorik suallar həmişə bizi maraqlandırır. Şərq miniatürlərinə baxdıqda biz onların bir çox hissələrə ayrıldığını görürük. Etno-siyasi əlamətlərinə görə Ərəb, Fars, Orta Asiya, Hind və ya lokal məktəblərə görə Təbriz, Herat, Buxara və s. İncəsənət aspektində ən çox şərq miniatürlərinin müzakirəsi məhz bədii məktəblər sistemində aparılmışdır. Bunların hamısına bir-bir nəzər yetirsək aralarındakı fərqləri görə bilirik. Bunların hər biri təsviri sənət tarixində böyük yer tutur.

Ümumiyyətlə Şərq minyaturları təsviri sənət tarixində janrın inkişafına səbəb oldu. Beləki döyüş janrı öz mənbəyini Qədim Şərq incəsənətindən götürür. Taxt-tac mərasimlərini, ziyafətləri əks etdirən səhnələr arasında döyüş mövzusunda aid səhnələr başlıca yer tuturdu. Bu səhnələrdə hərbi məşq kimi keçirilən ov təsvirləri, şəhərlərin mühasirəsi, orduların savaşı, əfsanəvi qəhrəmanların təkbətək döyüşləri əks olunmuşdur. Müsəlman Şərqində xüsusilə kitab miniatür sənəti inkişafının ən ilkin mərhələsində, ərəb - Mesopotamiya məktəbinin əsərlərində döyüş janrı mövcud deyildi, burada risalələr və ya Xəririnin "Məqamlar" kimi məşhur bədii əsərləri illüstrə edilirdi. Orta əsrlər İslam təsviri sənətində döyüş janrının gerçək tarixi XIII əsrin yeganə tam əlyazması olan "Vərqa və Gülşah" poeməsindəki miniatürlərdən başlayır. Hələ də qədim strotiplər təbəçiliyində olan sənətkar bir çox miniatürlərdə donuqluğu dəf etməyə səy göstərir, kompozisiyaya yeni personajlar daxil etməklə səhnəni zənginləşdirir və inkişaf etdirir.

Şərq motivlərində bitki ornamentlərindən geniş istifadə olunurdu. Əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha sonralar personajların hərəkətində daha böyük dinamika vermək imkanları yaranır, miniatür qəhrəmanlarının duruşundakı donuqluq azalırdı. Artıq hərəkətilik gözə çarpırdı. İllüstrasiya verilən sujetə təbəçilikdən qurtarıb azadlıq əldə etmiş miniatür məkanı artıq həm uzununa, həm də eninə genişlənməyə başlayır.

XI-XII əsrin Suriya və İraq rəngkarlığına aid bədii əsərlər az məlum idi. Lakin XIII əsrin I yarısına aid olan Bağdad və Ərəb Mesopotamiya məktəbinin ustaları, kitab illüstrasiyaları, minyatür əsərləri böyük maraq yaradırdı. Buraya o vaxtların məşhur Məkami Əl-Xəririnin kitabını bəzəyən miniyaturları aid etmək olar. Dioskoridin Farmakologiya adlı əlyazmasını bəzəyən 1922-ci il Abdullah İbn Fədl rəssamın illüstrasiyaları da məhz bu qəbildəndir. Ərəb miniyaturlarında biz lirik mənzərələri, nəfis rəng uyğunluqlarını, zəngin naxışlı kompozisiyaları və s təsvirləridə görmək olar.

Artıq bu miniyatürlərdən sonra İran və başqa ölkələrdə portret miniyatürü meydana çıxır .

Hind miniatürlerinde müstəvi, stilləşdirilmiş təsvirlər, kalliqrafik xətlər və insan şəxsinin dəqiq təsvirlərini görürük. Burada tarixi sujetlərə də rast gəlirik. Şərq miniatüruları animalistik janrın inkişafını da səbəb olur. İran miniatürularında ərik ağaclarının çiçəklənməsi, müxtəlif xırda gülləri, ətirli bağların və s. təsvirlərini görürük. Rəssamlar poemaların, eposların qəhrəmanlarını çəkirdilər. Burada biz təntənəli qəbulları, amansız döyüşləri, eşq səhnələrinin kompozisiyalarını görürük. Bu epizodlar illüstrasiyalarda daim təkrarlanır. Burada personajların vəziyyəti, onların əhval-ruhiyyələrinin nüansları ritmlə, rənglə örtülürdü. Mənzərə fon kimi bu minyatüralarda yaranırdı. Monqol məktəbinin minyatürularına baxdıqda isə biz bir qədər fərqliliklə rastlaşırıq. Beləki burada xırda detallara daha önəm verirdilər. Rəssam bütün xırda detalları göstərməyə çalışırdılar.

XVI əsrdən artıq miniatürələrdə təsvirlərdən çox yazıya üstünlük verilir. Biz əvvəlki təsvirlərə baxdıqda əgər XIV əsrdə təsvirlər üstünlük təşkil edirdisə, XVI əsrdən yazı artıq üstünlük təşkil etməyə başladı. Bu dövrün miniatürələrinə baxdıqda biz mənzərə təsvirlərinin üstünlük təşkil etdiyinin şahidi oluruq. Artıq miniatürələr də əsasən bu mənzərələrin əhatəsində ikinci dərəcəli elementə çevrilirlər. Miniatürələrdə emosionallıqda nəzərə çarpırdı. Əsasda Təbrizin çiçəklənmə dövründə bu emosionallıq daha çox nəzərə çarpırdı. Şərq miniatürələrinə baxdıqda Behzadın miniatürələrinə baxmadan keçmək olmaz. Behzad ornamental prinsiplərdən çox bilavasitə həyatı müşahidələrə söykənir.

Onun yaradıcılığında fiqurların sərbəstliyini, canlılığını müşahidə edirik. Onun təsvirlərində koloritin ahənginin dəqiqliyinə riayət edildiyini görürük. Amma mənzərə ilə yanaşı insanın əməllərinə də xüsusi yer verilir. Bu miniatürələrdə bir növ mənəvi dinclik duyğusu yayılır. Digər rəssam soltan Məhəmmədin yaradıcılığına baxdıqda burada başqa xüsusiyyətlər nəzərə çarpır. Onun miniatürələrinə baxdıqda canlılıq və dinamikliyə nəzərə çarpır.

